Goed werk

Arbeid in tijden van mondiaal financieel kapitalisme

In hun inleiding bij het derde S&D-nummer op rij dat in het teken staat van het *Van waarde*-project van de WBS, stellen Paul de Beer en Monika Sie Dhian Ho dat de Partij van de Arbeid het aan haar naam verplicht is om vraagstukken rond arbeid een centrale plaats te geven in haar politieke programma. Ze beschrijven op welke vijf pijlers een geactualiseerde visie moet steunen.

MONIKA SIE DHIAN HO & PAUL DE BEER

Werk zit de mensen hoog.[1] In de tientallen open, individuele gesprekken die we voeren voor het Van waarde-project met mensen 'die iets te winnen hebben', staan hun arbeidsomstandigheden niet op voorhand centraal[2], zoals dat wel het geval was in de negentiende-eeuwse arbeidsenquêtes[3], in de gesprekken met arbeiders die Abram de Swaan in de jaren zeventig voerde[4], of de verhalen van mensen aan de rafelrand van de arbeidsmarkt die Will Tinnemans meer recent optekende.[5] Desalniettemin gaat het in onze interviews veel — heel veel — over werk. Als bron van inkomen en als voorwaarde om belangrijke stappen in het leven te kunnen zetten, zoals het stichten van een gezin. Als manier om iets van je leven te maken en je gezien te weten, als bron van sociale contacten, of als aanleiding voor chagrijn of erger.

De PvdA heeft een traditie te verdedigen waar het om arbeid gaat. Die traditie omvat politieke antwoorden op veel van de verzuchtingen en dromen die we in onze interviews optekenen. Daarbij gaat het niet alleen om voldoende werk en een behoorlijke beloning, maar ook om bescherming en verbetering van arbeidsomstandigheden, emancipatie via arbeid, zeggenschap in ondernemingen, sociale rechten en zekerheid. De sociaal-democratie streeft er overigens ook van oudsher naar om de plaats van arbeid in te perken ten behoeve van andere activiteiten in het leven (vergelijk de strijd om de achturendag). De traditie is ook breder dan de partij: van oudsher hebben sociaal-democratische leiders de rol van de vakbeweging in de politieke strijd benadrukt. Kort gezegd: de sociaal-democratie heeft steeds een cruciale rol gespeeld bij de verbetering van de positie van de arbeid in een

Over de auteurs *Monika Sie Dhian Ho is directeur van de Wiardi Beckman Stichting. Paul de Beer is redacteur van* S&D

Noten *zie pagina 33*

kapitalistische maatschappij. Arbeid was en is de *core business* van de PvdA. In het licht van veranderingen en nieuwe onzekerheden rondom arbeid dient deze traditie te worden hernomen en geactualiseerd. Het gaat daarbij niet alleen om het aanpakken van specifieke problemen, maar ook om het ontwikkelen van een visie waaruit deze problemen worden waargenomen en benaderd — een visie die beginselen en beleid met elkaar in verband brengt. Dit in een krachtenveld waarin controverses over de plaats van de arbeid hoog oplaaien, en de kritiek op de richting waarin het kapitalisme zich ontwikkelt toeneemt. Als er binnen de PvdA een gemeenschappelijke visie op het hedendaagse kapitalisme en de plaats van de arbeid daarin wordt ontwikkeld, kan dat richting geven aan onze politiek.[6]

DE BETEKENIS VAN WERK

Stellen we onze centrale vraag 'Wat is van waarde?' dan hebben we het allereerst over de betekenis van werk voor mensen. Door de tijd heen is steeds een gemeenschappelijk element geweest, dat werk voor het overgrote deel van de bevolking direct of indirect (dat wil zeggen via een partner of een van werk afgeleide uitkering) de belangrijkste bron van bestaanszekerheid is. Voldoende werk en een goede beloning zijn dan ook van oudsher kerndoelstellingen van de sociaal-democratie. Maar daarmee is de plaats van arbeid in onze samenleving nog niet voldoende afgebakend.

Want is werk uiteindelijk alleen een bron van inkomen (de economische betekenis van arbeid) of ook een onmisbaar middel voor individuele ontplooiing en maatschappelijke participatie (de sociale betekenis van arbeid)? Anders gezegd: staat de instrumentele betekenis van arbeid centraal of de intrinsieke waarde van arbeid? De Amerikaanse socioloog Richard Sennett betoogt in zijn boek *The Craftsman* dat werk onder bepaalde omstandigheden een doel in zichzelf is. Zijn stelling is dat mensen eigenwaarde ontlenen aan hun vakmanschap, aan het gevoel dat zij steeds beter worden in hun beroep. In deze geest analyseren Gabriël van den Brink, Thijs Jansen en Jos Kole in hun bijdrage aan dit themanummer de betekenis van werk voor het ontwikkelen van eigenwaarde (beroepstrots), en voor het verwerven van erkenning door anderen (beroepseer). Ook Frans Becker en Pim Paulusma laten zien dat een baan meer is dan de kost verdienen: 'De werkplek is een cruciaal maatschappelijk instituut voor de identiteit en het welzijn van een groot deel van de bevolking, en dus ook van de sociaal-democratische achterban.'

Een andere vraag is hoe we arbeid plaatsen in relatie tot onze centrale waarden van vrijheid en zelfverwerkelijking. Frans Becker en Pim Paulusma vatten die discussie in hun bijdrage mooi samen door onderscheid te maken tussen drie visies. Ten eerste de oorspronkelijke socialistische visie die zich de bevrijding *van* de arbeid ten doel stelde. Volgens Marx is de mens een werkende mens en moet hem of haar de mogelijkheid worden geboden om zich *in het werk* te ontplooien. Socialisten meenden dat dat alleen kan door het kapitalisme af te schaffen, aangezien de kapitalistische productiewijze de mens vervreemdt van zijn werk en dus van zichzelf. Sociaal-democraten hebben zich toegelegd op een beteugeling van het kapitalisme en op het formuleren van een concrete hervormingspolitiek met het oog op betere omstandigheden en medezeggenschap.

Mede in verband met diepe scepsis ten aanzien van werkelijke democratie en invloed op bedrijfsniveau is een tweede visie van bevrijding *uit* de arbeid invloedrijk geworden. In dit perspectief wordt de ontplooiing en zingeving van mensen veeleer *buiten het werk* gezocht: in de vrije tijd en in consumptie. In de reactie op de hoge werkloosheid in de jaren zeventig en tachtig en de grote sociale gevolgen voor mensen van het niet hebben van werk, is een derde visie opgekomen die valt samen te vatten als bevrijding *door* werk. In dit perspectief is werk essentieel voor burgers om deel te nemen aan en te integreren in de samenleving, om sociale

netwerken te ontwikkelen en bij te dragen aan de samenleving als geheel.

Verschillende auteurs in dit themanummer waaronder Hans Achterhuis wegen deze uiteenlopende visies op de plaats van de arbeid. De consensus is een voorwaardelijke formule: werk kan ons bevrijden, als het 'goed werk' is. Of in de woorden van Hans Achterhuis: 'De sisyfusarbeid die het beroepsleven soms is, blijkt te voldoen als zij verbonden kan worden met het vakmanschap van Prometheus en de erkenning verkrijgt die Achilles met zijn heldendaden nastreefde.'

WERK, WERK EN NOG EENS WERK

Het antwoord dat de sociaal-democratie op bovenstaande vragen heeft gegeven, varieert over de tijd. Zo is in tijden van hoge werkloosheid waarin de bestaanszekerheid van velen onder druk staat de neiging groot om primair de economische, instrumentele betekenis van arbeid te benadrukken. Het antwoord op de vraag 'wat is van waarde?' is dan eenvoudig: het hebben van werk. Is er daarentegen sprake van (bijna) volledige werkgelegenheid dan krijgen de sociale betekenis en de intrinsieke waarde van arbeid meer nadruk.

Wellicht bevinden we ons momenteel in een overgangsfase. Vanaf de jaren negentig is bevordering van de arbeidsparticipatie het hoofddoel van het Nederlandse sociaaleconomische beleid geweest, het meest kernachtig verwoord in de leuze 'werk, werk en nog eens werk' van het eerste paarse kabinet-Kok. Hoewel daarvoor zeker ook sociale argumenten werden aangevoerd (werk is goed voor ontplooiing en participatie), kregen de economische argumenten veruit het meeste gewicht. Een hogere arbeidsparticipatie was noodzakelijk voor het vergroten van onze welvaart, het behoud van de verzorgingsstaat en het bestrijden van armoede. Dit beleid is in veel opzichten succesvol geweest, want de arbeidsparticipatie in Nederland is inmiddels de hoogste van de EU en de werkloosheid behoort tot de laagste (zie de bijdrage van Paul de Beer aan dit nummer).

Tegelijkertijd dient men zich, ondanks de goede cijfers van Nederland op het gebied van arbeidsparticipatie en werkloosheid, te realiseren dat niet iedereen daarvan heeft geprofiteerd. Er blijft een omvangrijke groep kansarmen voor wie er nog altijd geen plaats op de arbeidsmarkt is. Te denken valt aan laaggeschoolden (waaronder veel allochtonen), arbeidsgehandicapten en oudere werklozen. De vele hervormingen van het arbeidsmarkt- en socialezekerheidsbeleid ten spijt, hebben zij nog altijd weinig kans om aan het werk te gaan. Het is een illusie te denken dat hun problemen zich vanzelf oplossen als de beroepsbevolking gaat krimpen en de arbeidsmarkt krapper wordt. Een effectief reintegratiebeleid blijft voor hen essentieel (zie de bijdragen van Arjen Edzes en Jouke Van Dijk, en Suzanne Bouma). Marcel van Dam waarschuwt in zijn recente publicaties voor het ontstaan van een groep 'onrendabelen', aan wie de voordelen van het verrichten van betaald werk langdurig onthouden dreigen te worden, en noemt dit dé sociale kwestie van deze tijd — ook omdat een groot aantal andere maatschappelijke problemen er een gevolg van is.[7]

DE KWALITEIT VAN WERK

In Nederland wordt inmiddels ook de keerzijde van een eenzijdige nadruk van het beleid op werk als economische doelstelling zichtbaar. Van waarde is ook een behoorlijke kwaliteit van het werk, die blijkens verschillende bijdragen aan dit themanummer fors onder druk staat. Aan de onderkant van de arbeidsmarkt is er steeds meer slecht werk dat geen enkele (inkomens)zekerheid biedt (zie de bijdrage van Janna Besamusca en Jan Cremers). Een steeds groter deel van de beroepsbevolking is aangewezen op flexibele contracten of werkt als zelfstandige zonder personeel en ontbeert daarmee elke vorm van baanzekerheid, terwijl zij vaak ook onvoldoende bescherming vinden in het stelsel van sociale zekerheid (zie de bijdragen van Ronald Dekker en Mariëtte Hamer). Lang niet elke vorm van flexibilisering is ongewenst, maar de

verminderde economische zekerheid is onmiskenbaar en doet zich tot in de middengroepen en tot buiten de economie gelden. In empirisch onderzoek wordt steeds meer een verband gelegd tussen die verminderde arbeidszekerheid en de algemene gevoelens van wantrouwen en onzekerheid die zich in de samenleving manifesteren (zie de Wibautlezing 2008 van Paul Kalma[8], en de bijdrage van Dave Stynen en Hans Witte in dit nummer). Merijn Oudenampsen ziet een internationale ontwikkeling van het ontstaan van 'precariteit', mensen die moeten leven aan de hand van tijdelijke arrangementen, zowel wat betreft werk, huisvesting, onderwijs als wat betreft sociale zekerheid.

De Britse econoom Guy Standing ziet zelfs een wereldwijde ontwikkeling van het ontstaan van een 'precariat', een 'class-in-the-making', bestaande uit diverse groepen mensen (van lager opgeleiden via migranten tot jonge hoogopgeleide werklozen) die onzeker zijn over hun werk — als ze dat al hebben — en die ontevreden zijn over de toekomst die zij voor zich zien. De jaarlijkse Euromayday-protesten die sinds 2002 hebben plaatsgevonden, de volksopstanden in het Midden-Oosten evenals de grote demonstraties in Griekenland en Spanje analyseert hij vanuit dit perspectief en ziet hij als een grote uitdaging voor de sociaaldemocratie.[9] Merijn Oudenampsen beschrijft in zijn bijdrage over protest tegen slecht werk in de schoonmaakbranche op aanstekelijke wijze hoe FNV Bondgenoten die uitdaging aanging en het vakbondswerk heruitgevonden heeft.

MONDIAAL FINANCIEEL KAPITALISME

Voorts lijkt zelfs voor degenen met een vaste baan en een fatsoenlijk inkomen de kwaliteit van het werk onder druk te staan, doordat de werkdruk steeds verder wordt opgevoerd, de autonomie van professionals wordt beperkt en de zeggenschap wordt uitgehold (zie de bijdragen van Frans Becker en Pim Paulusma; Gabriël van den Brink, Thijs Jansen en Jos Kole; en Bert Otten en Patrick Vermeulen).

Een belangrijke verklaring voor deze ontwikkelingen lijkt gelegen in de dynamiek van het moderne kapitalisme. Globalisering leidt ertoe dat de zeggenschap in ondernemingen — en dus ook over het werk — steeds vaker in het buitenland ligt, waar men zich weinig gelegen laat liggen aan de Nederlandse traditie van geordende arbeidsverhoudingen. Globalisering vergroot bovendien de druk op de lonen en arbeidsomstandigheden door de concurrentie vanuit lagelonenlanden, waar men het niet zo nauw neemt met arbeidsomstandigheden en werktijden. Daar komt de instroom van arbeidsmigranten uit de nieuwe lidstaten van de EU bij, die vaak bereid zijn tegen lagere lonen en onder slechtere omstandigheden te werken dan de reeds aanwezige werknemers. En de verschuiving van het machtsevenwicht van de factor arbeid naar de factor kapitaal, onder invloed van het oprukkende financiële kapitalisme, maakt het voor werknemers en vakbonden steeds lastiger hun eisen kracht bij te zetten. Er is dus alle reden voor de PvdA om weer een opvatting te hebben over de gewenste economische orde, met een steviger regulering van het mondiale financiële kapitalisme, en een forse inzet op de verbetering van de kwaliteit van de arbeid (zie de bijdragen van Florian Sniekers en Rolph Van der Hoeven).

Er blijft een omvangrijke groep kansarmen voor wie er nog altijd geen plaats op de arbeidsmarkt is

WERK EN DE REST VAN HET LEVEN

Ten slotte is er dan nog de vraag hoe het werk zich verhoudt tot de rest van het leven. Als iedereen voorzien is van een goede baan met een goed loon en goede arbeidsomstandigheden, is het werk dan volbracht? Of doemt er een nieuw probleem op doordat het werk de andere sferen van het le-

ven te veel overheerst? Blijft er nog tijd over voor andere vormen van participeren en ontplooiing, of het nu gaat om de zorg voor kinderen, ontspanning, vrijwilligerswerk of scholing?

Nederland heeft niet alleen de hoogste arbeidsparticipatie van Europa uitgedrukt in personen, maar ook het hoogste percentage deeltijdwerk. Daarmee lijken we erin geslaagd om een evenwicht te vinden tussen de tijdsbesteding aan werk en aan andere zaken. Maar dit gaat wel gepaard met een zeer ongelijke verdeling van die tijd tussen vrouwen en mannen. Wordt het niet tijd de herverdeling van betaald en onbetaald werk tussen mannen en vrouwen, waarvoor de PvdA zich in het verleden sterk heeft gemaakt, weer een meer prominente plaats op de politieke agenda te geven? (zie hierover de bijdragen van Rudi Wielers en van Anneke Van Doorne-Huiskes).

WAT STAAT ONS TE DOEN?

De Partij van de Arbeid is het aan haar naam verplicht om vraagstukken op het terrein van de arbeid een centrale plaats te geven in haar politieke programma. Op basis van de analyses in dit themanummer, en voortbouwend op programmatisch werk van de afgelopen jaren[10] onderscheiden we vijf pijlers van een geactualiseerde visie:

De internationale economische orde
Het mondiale financiële kapitalisme moet beter worden gereguleerd — te beginnen in Europa — opdat de crisisgevoeligheid en ongerechtvaardigde ongelijkheid worden beperkt, waarden als kwaliteit van de arbeid en duurzame productie beter tot hun recht komen, en nationale samenlevingen en overheden de beleidsruimte hebben om de door hen gewenste groeimodellen en type verzorgingsstaat te kiezen en te behouden. In de nieuwe mondiale concurrentieverhoudingen zijn productiviteitsgroei, de combinatie van sociale en technologische innovatie en ondernemerschap de meest aangewezen routes om duurzame economische groei te bereiken (in contrast met de groeistrategie van al maar meer marktwerking en een oriëntatie op kortetermijnwinsten).

Werkgelegenheidsbeleid
De economische crisis dwingt tot het voeren van actief werkgelegenheidsbeleid. Het gaat om steun voor het behoud van banen gedurende recessies, om het stimuleren van nieuwe groei en werkgelegenheid, en om het vergemakkelijken van de overgang van werk naar werk. Een belangrijk aandachtspunt is te voorkomen dat het volume-beleid gaat overheersen en kwaliteit en duurzaamheid van de integratie op de arbeidsmarkt op de achtergrond raken.

De kwaliteit van het werk
Het hiervoor beargumenteerde uitgangspunt dat werk van grote waarde is *onder de voorwaarde* dat het *goed* werk is, betekent dat de toenemende achterstelling en uitbuiting aan de onderkant van de arbeidsmarkt consequent en waar nodig met nieuwe methoden moet worden bestreden, en dat veel meer werk moet worden gemaakt van de kwaliteit van de arbeid en medezeggenschap.

Werk en de kwaliteit van het bestaan
De sterke traditie in de PvdA ten aanzien van de combinatie van werk en zorg, opvoeding en scholing, en van een ontspannen arbeidsbestel dient te worden voortgezet.

Een beter passende sociale zekerheid
Hierbij horen een goede organisatie van levenslang leren en loopbaanbegeleiding (ook binnen organisaties). Bied ook zzp'ers sociale bescherming, bijvoorbeeld via een verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering. In het stelsel van sociale zekerheid wordt enerzijds ingezet op een kort verblijf in een uitkering, goede matching en herplaatsing, en een activerende werking. Anderzijds bieden we voor degenen die voor lange tijd op uitkeringen zijn aangewezen een voldoende mate van sociale zekerheid en een behoorlijk niveau van bestaan.

Noten

1 Wij bedanken Anton Hemerijck, Hans Boutellier, Frans Becker, Heleen de Coninck, René Cuperus, Pim Paulusma, Naomi Woltring, Annemarieke Nierop en Michiel Emmelkamp voor de gedachtewisseling in de Kompasgroep over het thema arbeid.

2 Het Van waarde-project kent twee sporen. Het eerste bestaat uit een groot interviewproject, waarin we een reeks open vragen stellen aan vijftien groepen mensen 'die iets te winnen hebben' (van buschauffeurs uit Utrecht tot tweede generatie migrantenstudenten uit Den Haag, van zorgwerkers rond Ede-Wageningen tot onderwijzers uit Friesland). In individuele gesprekken vragen we waar hij of zij de afgelopen week teleurgesteld door was, gevolgd door de vraag wie zijn/haar eventuele helpers waren, wat hij/zij van de politiek verwacht, en wat er voor nodig is om zelf in beweging te komen/blijven om de situatie te verbeteren. Daarnaast vragen we onze gesprekspartners wat hen de laatste tijd goed heeft gedaan, wie hun eventuele helpers waren, wat de eventuele rol van de politiek was/zou moeten zijn, en wat ze zelf aan deze uitkomst hebben bijgedragen? Naast deze terugblik vragen we mensen vooruit te kijken: waar hopen zij over vijf jaar te staan? Van wie verwachten zij hulp bij het realiseren van deze toekomst? Wat verwachten zij van de politiek? Wat willen mensen zelf gaan doen, en wat is daarvoor nodig? In het tweede spoor van het Van waarde-project reflecteert een twintigtal wetenschappers rond de WBS-staf (de Kompasgroep) op de thema's die naar boven komen uit deze interviews, in het licht van onze sociaal-democratische beginselen en traditie van praktische hervormingspolitiek. Die thema's staan centraal in vijf dubbeldikke nummers van S&D: over bestaanszekerheid, verheffing, arbeid, binding, en de levensloop. De analyses volgen daarbij drie centrale vragen: wat is van waarde, hoe staat dat onder druk, en wat staat ons te doen? De uitkomst van het Van waarde-onderzoek is een verhalenboek op basis van de interviews, en een politiek manifest.

3 Zie *Een kwaad leven*. De arbeidsenquête van 1887. Heruitgave van de 'Enquête betreffende werking en uitbreiding der wet van 19 september 1874 (Staatsblad No. 130) en naar den toestand van fabrieken en werkplaatsen' (Sneek, 1887), bezorgd en ingeleid door Jacques Giele, drie delen, Nijmegen 1981.

4 De Swaan, A., *Een boterham met tevredenheid. Gesprekken met arbeiders*, Amsterdam 1972.

5 Tinnemans, W., *Onzeker bestaan. Leven aan de rafelrand van de arbeidsmarkt*, Amsterdam 2009.

6 Zie Frans Becker, Jurre van den Berg en Monika Sie Dhian Ho, *Om de plaats van de arbeid. Een politieke agenda voor de PvdA*, Amsterdam, Wiardi Beckman Stichting 2008, pp. 5-6 .

7 Van Dam, M., *Niemandsland. Biografie van een ideaal*, Amsterdam 2009, hoofdstuk 9.

8 Kalma, P., *Partij van de .... ? Over arbeid in onzekere tijden*, Wibautlezing 2008 uitgesproken te Arnhem, Centrum voor Lokaal Bestuur van de Partij van de Arbeid 2008.

9 Standing, G., *The Precariat. The New Dangerous Class*, New York 2011.

10 Zie voor een uitgebreidere versie van dit programma de bovengenoemde WBS-nota *Om de plaats van de arbeid. Een politieke agenda voor de PvdA.*, hoofdstuk 5; de PB-resolutie *Arbeid en participatie*, Breda juni 2008, http://www.pvda.nl/publicatie/bibliotheek/publicaties/2008/5/Resolutie+Arbeid+en+Participatie.html; de conclusies uit de bovengenoemde Wibaut-lezing van Paul Kalma, en het advies van de WBS-werkgroep arbeid aan de verkiezingsprogrammacommissie in 2010, zie http://www.wbs.nl/opinie/all/advies-wbs-werkgroep-arbeid-aan-de-programmacommissie-2010. De in 2008 opgerichte werkgroep is een netwerk van politiek, vakbeweging en wetenschap, en treedt daarmee in het voetspoor van de voormalige werkgroep werkgelegenheid en bedrijfsdemocratisering van de PvdA.